

Leding, bønder og inert

En replik til Esben Albrechtsens anmeldelse
af min *Lið, leding og landeværn*,
med bemærkninger også til Michael Geltings
debatoplæg i nærværende hæfte.

AF

NIELS LUND

I sidste hæfte af dette tidsskrift fremlagde Esben Albrechtsen den kritik, han som anden officielle opponert fremførte ved forsvaret af min disputats, *Lið, leding og landeværn*, Københavns Universitet den 14. juni 1996.¹ Det giver en god anledning til at replicere med ikke blot noget af det, som jeg sagde til mit forsvar – men tillige noget af det, som jeg bag- efter ønskede, at jeg havde sagt. Jeg kan tilmed råde bod på, hvad jeg forsømte ved at afstå fra at holde den lille forelæsning til indledning, som reglerne for disputatsforsvar giver adgang til nu om dage; jeg overlod herved til opponenterne at præsentere mit arbejdes anliggende, og vil derfor her til indledning ridse op, hvad sagen og bogen i mine øjne drejer sig om. Det skylder jeg måske læserne så meget mere som ikke blot Albrechtsen, men også Michael Gelting giver udtryk for, at min bog ikke er det overskueligste og klareste, de har læst. Det må så tjene som undskyldning for min repliks massive længde.

Den klassiske opfattelse af ledingen i Danmark går ud på, at landet i den ældre middelalder, dvs. i hvert fald i 1100-tallet, men efter de flestes opfattelse allerede fra den sene vikingetid, dvs. fra Knud den Store eller måske Harald Blåtand, og efter fleres opfattelse endda fra den ældre vikingetid, hvormed vi er helt tilbage ved 700-tallets begyndelse, har haft en folkelig leding, som på kongens befaling stillede en flådestyrke på omkring tusind skibe til hans rådighed, bygget, bemanded, bevæbnet

¹ *Historisk Tidsskrift* 98 (1998), p. 395-401. Hvor særskilt dokumentation ikke er givet i det følgende, henvises til *Lið, leding og landeværn* (Vikingskibshallen i Roskilde, 1996).

og provianteret af befolkningen til et årligt krigstog af en vis varighed. Denne ordning nævnes første gang i kilderne i Knud den Helliges gavebrev til St. Laurentius i Lund, hvor kongen betinger sig, at de, der forsummer ledingen, skal bøde til kongen. Denne ledings nærmere organisation er imidlertid først beskrevet i Skånske Ledingsret fra de første årtier af 1200-tallet og i Jyske Lov fra 1241. Her fremtræder et billede af en organisation, hvor byrden deles af landets bønder i forhold til deres jordejendom. Grundenheden, som stillede en mand, kaldtes en havne, og den kunne deles af helt op til tolv bønder, idet mindste enhed, der kvalificerede til ledingspligt, var en tolvtedel af en havne. Da man deltog efter tur og kun hvert fjerde år, risikerede de mindst bemidlede således kun at skulle i leding en gang hvert otteogfyrretyvende år.

På det tidspunkt, hvor disse beskrivelser af ledingspligten og dens fordeling blev lavet, var ledingen imidlertid ophørt med at fungere som krigsorganisation og gået over til at blive en form for skatteligning. Krigsledingen var blevet til skatteledingen. Rikke Malmros har vovet at sætte dato på: den gamle bondeleding afskaffedes i 1169, hvorefter flertallet af Danmarks bønder betalte ledingssskat, medens en del dog indgik i en helt ny leding, herremandstjenesten.²

Mine to væsentligste grunde blandt mange til at tage ledingen op til fornyet undersøgelse var den generelle, at da denne opfattelse af ledingen blev udformet, havde vi en anden opfattelse af samfundet som helhed, end vi har i dag. Man gik ud fra et samfund, hvor jordbesiddelsen var fordelt på et stort antal bønder, der hver rådede over et brug af passende størrelse til at forsørge en familie, og man forestillede sig et bondedemokrati, hvor folk diskuterede sig til rette på tinge og samarbejdede om fælles opgaver som kirkebyggeri, leding, etc.

Denne opfattelse af samfundet har ikke længere mange tilhængere. Vore landsbykirker er ikke længere bygget af de sognefællesskaber, som endnu Hal Koch forsvarede så indædt, de er i vidt omfang blevet til herskabskirker; selvejergården af familiestørrelse har fået sin oprindelse langt senere i middelalderen; og de jorddrotter, som Poul Nørlund banede vejen for for længe siden, har omsider fået mere end en niche i vor opfattelse af samfundet. C.A. Christensen har ligefrem betegnet det som et storbondesamfund.³ Vi har langtfra noget færdigt billede af middelalderens »nye« samfund, og det er en bagtanke med min led-

² For en helt frisk formulering af denne opfattelse se Niels-Knud Liebgott, *Danmark i middelalderen* (1998).

³ Toftbegrebet. Vidnesbyrd om et oprindeligt stormandssamfund, *Historisk Tidsskrift* 90 (1990), p. 25-37.

ingsundersøgelse, at den kunne bidrage til at kaste lys over samfundsstrukturen; derfor har jeg prøvet at undgå at tage den »nye« samfundsstruktur for givet og derpå belyse ledingen ud fra den. I den sidste ende skal vi naturligvis frem til et vekselspil, men det er nødvendigt at kende de to spillere hver for sig, før man lader dem spille sammen. Jeg har næppe undgået at tage forskud på glæderne, men er dog vistnok ikke endt i ringslutningernes malstrøm.

Et mere specifikt udgangspunkt var, at det forekom mig meget vanskeligt at genkende landskabslovenes ledingsorganisation i de berettede kilders beskrivelser af ledingen i aktion før 1169. Når Sven Estridsen og hans sønner udbød leding, når Erik Emune og Erik Lam gjorde det, og når Sven, Knud og Valdemar gjorde det, så stillede en hær eller en flåde, som mest havde karakter af et opbud af landets stormænd, ædle og uædle, men meget langt fra det opbud af småbønder til sammen-skudsgilde, som vi ser i landskabslovene.

Mine undersøgelser leder til den opfattelse, at den i landskabslovene beskrevne ledingsorganisation og den leding, som optræder i diplomerne og i aktion mod venderne og Norge, må holdes adskilt. Hvad der optræder som leding som en del af den kongelige ret, og som kongen enten forbeholder sig eller gør til genstand for privilegering, er ledingsbøden, en ydelse for at forsømme pligtig leding, som skal holdes ude fra straffen for ledingsbrud. Den er udtryk for, at kongemagten har krævet leding i forhold til de ledingspligtiges ressourcer; de kunne ikke blot stille med, hvad de fandt opportunt for tilfældet. Dette krav er formentlig først søgt gjort gældende af Knud den Hellige og var en medvirkende årsag til det oprør, der førte til hans død. Et hærtog i 1000- og 1100-tallet udførtes, ganske som i vikingetiden, af kongen og de høvdinge med deres folk, som han med det gode eller det onde kunne overtale eller tvinge til at følge ham. Og det var reelt, at han måtte overtale dem. Endnu Valdemar den Store måtte flere gange se ledingen vende tommelfingeren nedad til hans planer. Hans problemer med at få ledingen til at gøre, som kongen bød, er i virkeligheden hans problemer med at etablere den kontrol med landets stormænd, som Knud den Hellige var begyndt på, men som ingen konge i mellemtiden havde opnået. Valdemar måtte sikkert begynde fra grunden efter de langvarige borgerkrige siden drabet på hans fader.⁴

Landskabslovenes ledingsorganisation må herefter ses i sammenhæng med den ordning, man traf i 1169, da man etablerede en fast kyst-

⁴ Herom nærmere i mit bidrag til Absalon-symposiet i Roskilde 1996, under udgivelse ved Karsten Friis Jensen og Inge Skovgaard-Petersen.

vagt til afløsning af de mere uregelmæssige togter til Venden med hele krigsmagten. Hverken Skånske Ledingsret eller Jyske Lov kan føres tilbage til denne lejlighed; de må være senere udformninger af en kystvagtorganisation, som har nære paralleller i Norge og Sverige. Og de beskriver, som Hans Chr. Bjerg har vist, en fungerende organisation, de er ikke blot en skatteligning.

Jeg har i min bog behandlet emnet efter en grundlæggende kronologisk disposition, og jeg må sikkert medgive mine kritikere, at det ikke har ført til et udpræget letlæst resultat. Træerne kan man se enkeltvis, skoven kender man først, når man er ude af den igen. I dag ville jeg nok vælge at arbejde mig baglæns – men man lægger jo ikke en disputats i skuffen et par år for at få den lidt på afstand og få bedre overblik, når man mener at have resultatet klart.

For alligevel at begynde med begyndelsen: Knud den Helliges gavebrev til St. Laurentius i Lund af 21. marts 1085. Knud overdrog kirken noget jordegods til ejendom. Samtidig overdrog han kirken den kongelige ret af dette jordegods, således at kirken kunne oppebære visse indtægter, som kongen ellers gjorde krav på af jordens dyrkere, som jo nu var lundekirkens landboer. Han forbeholdt sig dog tre elementer af kongens ret af landboerne, nemlig redskud, når han selv kom til Skåne, fredskøbet, og ledingsbøden. Han bestemte nemlig, at hvis nogen forsmæder ledingen, skal han bøde til kongen.

Dette forbehold opretholdt senere konger over for ærkesædet helt indtil 1252, da Kristoffer 1. fritog kirken »fra al ledingstynge, afgifter og alt øvrigt, som hører til den kongelige ret«. Ikke desto mindre blev ledingen et punkt i den store strid mellem ærkebisp Jacob Erlandsen og kong Kristoffer straks efter. Ærkebispens krævede fuld råderet over sine 'mænd', dvs. herremænd i hans tjeneste, ret til at fritage dem for leding og til at anvende dem til sine egne formål, medens kongen insisterede på retten til deres tjeneste, når han udbød leding, og på retten til at modtage emendation, hvis de forsømte en udbudt leding. Som fænomen var herremændene opstået engang mellem 1085 og Jacob og Kristoffers strid i 1250-erne, men det er klart, at de er arvtagere til de retigheder og pligter, som lundekirkens landboer havde over for kongen i 1085. Det er derfor herremændenes ledingsforpligtelse, der er grund til at undersøge nærmere i den mellemliggende tid.

Landskabslovene kender tre former for leding, nemlig foruden herremændenes leding, der kun beskrives i Jyske Lov, også *ret leding*, der består i betaling af en sum penge, tre mark per havne, formentlig hvert år, og den såkaldte *udgærdsleding*, som de almindelige ledingsbønder kan udbydes til kun hvert fjerde år, medmindre fjenden ligger for lan-

det; dens formål er kystvagt i en afgrænset periode, seksten uger, og det påhvilede de ledingspligtige i fællesskab at bemane, udruste og proviantere skibet. Selve skibet kunne de også selv bygge, men det normale synes at have været, at de lejede det af kongen eller styresmanden. Der beskrives forskellige ordninger i Skånske Ledingsret og i Jyske Lov, og tilsvarende findes i norske og svenske love. De er på mange punkter mere detaljerede, og navnlig de svenske beskriver klart en kystvagtorganisation med sigte på vagt i fredstid. Hvis nogen forsømte sine forpligtelser over for denne leding, ordnedes det internt ved skurds mænd og skibsnævninger. Det var en sag mellem styresmanden og mandskabet, som det fremgår af Jyske Lov.

Herremændenes ledingspligt består i at møde hver gang, kongen kalder på dem. Den er hverken begrænset til hvert fjerde år eller lempeligere visse år end andre. En herremænd kunne dog godt forsømme sin tjeneste uden at miste sin status: hvis han sad hjemme uden lovligt forfald eller orlov, skulle han, som det foreskrives i Knuds gavebrev, emendere til kongen: han skulle svare kongen tredingshavne af hver gård, han ejede, enten han var kongens mand eller en biskops. Jacob Erlandsen ville altså stilles bedre, end bisperne var efter Jyske Lov, og var faktisk blevet det ved Kristoffers privilegium af 1252. Fra Skånske Lov ved vi, at fuld havne var tre mark penge. Herremændens ydelse for at sidde hjemme svarer således, idet 1 gård = 1 mark guld og 3 mark guld = fuld havne = fuld plovs jord, til ret leding. Hvis han et år ikke yder sin ledings-tjeneste, bortfalder hans skatteprivilegier, og han må betale ret leding af alt sit gods, men han reduceres ikke til innebonde, med deraf følgende forpligtelse til at deltage i udgærdsledingen, så længe han betaler.

Der er således en klar forbindelse mellem herremændenes leding og *ret leding*. De må have samme udspring, og det finder vi i diplomerne og i *Kong Valdemars Jordebog*. Hallandslisten viser en klar sammenhæng mellem antal havner og kongens indtægt af ledingen, en mark sølv = tre mark penge per havne. Det turde atter være den ydelse, som i diplomerne optræder som kongens ret på grund af ledingen, eller ledingsbøden, som betaltes for *ledingsforsømmelse*, ikke for *ledingsbrud*, som straffedes langt strengere. Den tjeneste, Jacob Erlandsen og Kristoffer 1. stredes om, er den samme, som Knud den Hellige forbeholdt sig i 1085. Vi kan derfor putte emendationen fra Knud den Helliges gavebrev, ledingsbøden fra Nielsens diplomer, ledingen fra landboerne i Næstved og kvær sædet fra Ribe, det landboerne under Veng plejede at betale kongens *exactor propter expeditionem*, som på dansk kaldes *leyding*, Skånske ledingsrets 'ret leding', Hallandslistens indtægter af ledingen, ledingen som element i den kongelige ret og herremændenes betaling for at sid-

de hjemme ifølge Jyske Lov i en og samme skuffe og slet og ret skrive »ledingsbøden« på den. Af de i 1200-tallet kendte ledingsformer er det herremandsleding og ret leding, der i lige linje kan føre deres stamtræer tilbage til Knud den Helliges gavebrev. Kongens ret på grund af ledingen udgøres af ledingsbøden, og den ydes af en gruppe, som fra de ældste kilder til de yngste udvikler sig fra *coloni* til herremænd, ikke af mandskabet i udgærdsledingens skiben og havner. Denne gruppes udvikling bør vi studere nærmere, før vi bliver alt for meget ældre.

Jyske Lovs herremand opretholder derfor, præcis som Erslev sagde,⁵ den leding, som optræder i diplomerne fra 1085 og frem. Der går en lige linje i ledingens historie fra Knuds gavebrev gennem følgende kongers ledingsprivilegier over Skånske Ledingsrets *ret leding* og Jyske Lovs bestemmelser om herremandsleding til striden om ærkebispens mænd i ærkebispesriden. Herremandsstanden som sådan begynder først at optræde i sidste del af 1100-tallet.⁶ Forud for den tid talte man om bønder, og i det omfang, de drog i leding, var ledingen da en bondeleding. Albrechtsen og jeg diskuterede ved forsvaret hvilken status, de i lundeprivilegiet omtalte landboer havde. Vi drøftede bl.a. Skyum-Nielsens forslag, at de var krigere eller krigsduelige, der blev underholdt af dårligt eller usselt stillede jorddyrkere;⁷ vi kom også ind på, at lige som de forventedes at yde ledingstjeneste, forudså man at de kunne komme i den situation, at de måtte genkøbe deres fred hos kongen. Dette kunne, som gavebrevet også viser os, kræve betydelige midler, og skulle der betales med jordegods, så forudsatte det, at de havde andet gods end det, de forpagtede af lundekirken, for det beholdt provsten og brødrene naturligtvis.

Albrechtsen bedømmer i almindelighed min dokumentation for stormandsleding som lidet overbevisende og anfægter i særdeleshed min tolkning af et par Saxosteder, nemlig fortællingerne om Skjalm Hvides vendertogt og Valdemar den Stores Norgestog, og problemet er i begge sammenhænge Saxos sociale terminologi. Hvad mener han, når han betegner folk som *plebs*, *vulgus*, *populus* og hver sit? Og hvem er helt præcis *principes*, *optimates*, *nobiles*, *meliores* etc.? Det mangler vi en stor undersøgelse af,⁸ og det er egentlig ikke mærkeligt, at den ikke har fristet nogen endnu, for alt tyder på, at Saxo er lidet konsekvent. Det er

⁵ *Valdemarernes Storhedstid* (1898), p. 228.

⁶ Erik Ulsig, Valdemar Sejrs kongemagt, *Jyske Lov 750 år*, red. Ole Fenger og Chr. R. Jansen (Viborg 1991), p. 74-75.

⁷ *Kvinde og slave* (1971), p. 7.

⁸ Omend et godt tilløb er taget med Erik Ulsig, Omkring Niels Skyum-Nielsens »Kvinde og slave«, *Historie. Jyske Samlinger*, ny række 11 (1975), p. 242-58.

også en vanskelighed, at der er så spinkelt et kontrolmateriale at holde Saxo op imod. Albrechtsen gengiver Saxos *vulgus* ved 'menigmand', men som Saxo bruger det her og i forbindelse med Norgestoget, er *vulgus* og *plebs* simpelthen alt, hvad der ikke er *principes* eller *optimates*. Efter kampene mod esterne og kurerne i foråret 1170 drog man et håndfast skel mellem de faldne: *nobiles* blev saltet ned og taget med hjem, *ignobiles* blev begravet på stedet.⁹ I en fase af kampen havde man skelnet mellem *cultius armatis*, de bedre rustede, og *ignobiles*.¹⁰ Når vi samtidig ved, at udtrykket *bondones* anvendes om nogle af samfundets betydeligste mænd,¹¹ så er det temmelig uklart hvor folkelig en leding, Saxo sigter til. Hans omtale af hyldningen af Knud 6. giver et helt andet indtryk af, hvordan han opfatter ledingshæren. Her fortælles, hvorledes *principes* besluttede at give Knud kongenavn, således at landets *proceres* kunne holde sig til ham, hvis noget menneskeligt skulle tilstøde Valdemar. Det glædede kongen sig over, og han lod derfor *primates* hylde Knud. Og så fortsætter Saxo: »Medens nu hele *hæren* enstemmig gjorde dette – Qua de re universi *exercitus* consensu habito ...«¹² *Ignobiles* var næppe den rene almue.

En enkelt af de i Norgestoget deltagende personer er også et illustrativt eksempel. Blandt dem, der talte imod togets videreførelse over for kongen og derved gav anledning til, at der rejste sig en stemning for at vende hjem, var en vis Niels med tilnavnet Okse. Han beskrives som »ædlere af fødsel end af karakter«, og hvis han, som det forekommer sandsynligt, er identisk med den Nicolaus Nøth, der optræder i Øm Klosters Krønike, så var han i al fald ædel af fødsel. Han var nemlig slægtning til den fru Margrete, som generede munkene i Veng, og som havde en sådan position, at kongen ikke bare kunne diktere en løsning, der gik hende imod. Da hun var slægtning til kongen, var Niels også, men det hindrede ham altså ikke, i leding så lidt som i godsspørgsmål, i at varetage egne og jyske interesser i stedet for at støtte kongen i hans ønsker. Han var en af de jyske ledere, som ikke anerkendte kongens ret til at befale over ledingen.

Min argumentation for stormandsklassens betydning i samfundet i almindelighed og i ledingen i særdeleshed hviler imidlertid ikke på Saxo alene, men fx også på en analyse af beretningen om danskernes

⁹ Saxo, *Gesta Danorum*, 14 xl ¶ 11, ed. Olrik & Ræder, p. 480¹⁶⁻¹⁸.

¹⁰ *Gesta Danorum*, 14 xl ¶ 10, ed. Olrik & Ræder, p. 479³⁷⁻³⁸.

¹¹ *Diplomatarium Danicum* 1:2 88; her optræder blandt andre bonden Siunde Svensøn. Han lagde på samme tid hus til, da Erik Lam overdrog bisp Herman af Slesvig Villingørød, *ibid.* 91.

¹² *Gesta Danorum*, 14 xxxiii ¶ 1-2.

deltagelse i det tredje korstog. Det forekommer en kende summarisk at feje det hele bort som få og lidet overbevisende eksempler.

Reformen i 1169

Både Albrechtsen og Gelting mener, at jeg har lagt for meget i Saxos beskrivelse af »ledingsreformen« efter Rügens erobring, at der i virkeligheden ikke skete noget særligt. Noget skete der i hvert fald. Saxo fortæller ikke blot, at man begyndte at bruge en mindre del af flåden til fast kystvagt; han fortæller også, at man til denne tjeneste udtog mandskab efter andre retningslinjer end til de formål, hvortil man hidtil havde brugt ledingen. Man tog nemlig hvert fjerde skib og bemandede dem fortrinsvis med unge og ugifte besætningsmedlemmer. Saxo forklæder det smukt, men realiteten var vel, at ledingens stampersonel ikke gad have med en leding at gøre, som bestod i at plaske død- og bytteløst omkring i de hjemlige farvande i fire måneder.

Men var dette 'noget' så indførelsen af landskabslovenes leding? Albrechtsen får ud af Saxo, at ledingsflåden efter denne nyordning fortsatte sin hidtidige virksomhed med plyndringstogter. Hans implikation er, at når ledingen efter 1170 således ikke adskilte sig fra den før 1170, så har den hele tiden været den fra landskabslovene kendte. Det kan dette Saxosted ikke bruges til, hverken i sin egen helhed eller i en videre kontekst. Det lyder:

Da alle Rigets Farvande, selv efter at Rygen var bleven indtaget, endnu stadig hjemsøgte af Sørøverne, traf Danskerne den kløgtige Foranstaltning, at der skulde holdes Tal over Flaaden, *eorum classe recensita*, og at hvert fjerde Skib skulde ligge ude paa Vagt imod Sørøverne, saa længe Aarsens Tid tillod det, saa at nogle ved at gjøre det til Stadighed sparede alle de andre for det Arbejde, de ellers maatte gjøre. Danskerne udrettede nemlig med faa Folk, som stadig laa ude, lige saa meget som med store Krigstog nu og da. Til den Tjeneste bestemte man, at der især skulde udtages unge Mænd, som ikke var gifte, for at ikke Længsel efter Konerne skulde svække Krigsfolkenes Mod og Iver. De fik Absalon og Kristoffer til Høvidsmænd, *duces*, og de nøjedes ikke med at holde sig inden for Landets egne Farvande, men besøgte ogsaa Rygens Kyster og Bugterne ved Leutz, *Leuticios anfractus*.¹³

I den foreliggende situation – og den var den, at Rügen var blevet undertvunget, beboerne havde måttet antage kristendommen, de hav-

¹³ Winkel Horns oversættelse, 2, p. 233.

de måttet påtage sig en forpligtelse til at følge danskerne i ledning og måtte ingensinde undlade at møde ved hæren, når kongen opbød dem. De skulle yderligere betale skat, og de havde stillet gidsler for overholdelsen af disse forpligtelser¹⁴ – ville det være brud på en for dem selv gunstig aftale, hvis danskerne fortsatte de hidtidige plyndringstog mod Rügen. Det gjorde de heller ikke. Der står, at de ikke nøjedes med at holde vagt i de hjemlige farvande, men også udstrakte *denne* virksomhed til farvandene omkring Rügen.¹⁵ Det kunne så være fordi Rügen nu var på dansk side og derfor skulle overvåges som den øvrige danske interessesfære, eller fordi tilliden til øens beboere ikke var større, end at man ønskede at holde et øje med dem. I begge fald er der tale om et fremskudt forsvar, en aggressiv overvågning om man vil – og patruljerer man omkring Rügen, kan man ikke undgå de liutitiske bugter; liutitzerne boede jo på den østmecklenborgske kyst over for Rügen, mellem Peene og Østersøen.

Også Gelting betvivler, at der ved Saxos reform skete nogen afgørende ændringer af ledingens organisation, idet han påpeger, at den »nye ledingsflåde« havde præcis samme bemanning som ledingen før reformen. Han drager imidlertid ikke samme slutning som Albrechtsen, at hvis der ikke skete noget ved reformen, så eksisterede landskabslovenes leding også før den. Slutningen må tværtimod være, at hvis »reformen« ikke gav os en leding som beskrevet i landskabslovene, så er disses udformning af ledingen endnu yngre.

Det er givetvis rigtigt læst af Gelting, at den flåde, der kort før Ringstedmødet sendtes til den fjerneste ende af Østersøen for at bekæmpe ester og kurer, er den samme, som Saxo netop har omtalt i forbindelse med kystvagten mod venderne. Der er i teksten en klar modstilling mellem flådens 'propinqua statione', vagten i de hjemlige farvande, hvorfra den kaldes, og 'longinquam', de fjerne egne, hvortil den sendes.¹⁶

Dette betyder imidlertid ikke, at kystvagten var udstrakt fra de hjemlige farvande til hele Østersøen. Det viser blot, at flåden stadig kunne bruges til det, ledingsflåden hidtil havde været brugt til: at bekæmpe de sørøvere, der hærgede i Danmark, hvis de kunne komme afsted med det, og helst plyndre hos dem istedet. Den var sendt ud på et byttetogt, som et gammeldags vendertogt, ikke på den rene farvandsovervågning;

¹⁴ *Gesta Danorum*, 14 xxxix ¶ 25; Winkel Horn 2, p. 225.

¹⁵ Således forstod også Grundtvig det: Disse Vagt-Skibe ... fredede ej blot ... de danske Strømme, men gjorde tillige adskillige Kryds-Tog over under Rygen og Leuticien; Saxo Grammaticus, *Danmarks Riges Krønike*, fordansket ved Nik. Fred. Sev. Grundtvig, 13 bd. (1924), bd. 12, p. 95.

¹⁶ *Gesta Danorum*, 14 xl ¶ 2, ed. Olrik & Ræder, p. 477²¹

det kom tilmed på tale at plyndre Øland, da nu forholdet til Sverige var fjendtligt. I sådanne ærinder havde man også tidligere sendt dele af ledingsflåden, ikke den hele,¹⁷ så det må opfattes således, at man på den ene side havde fået indført en fast kystvagtfunktion, men på den anden side ikke fraskrevet sig retten til at bruge ledingen på gammeldags vis der, hvor man endnu ikke havde tilkæmpet sig fred – og derfor stadig kunne plyndre.

På den ene side kan man således med Gelting konstatere, at den 'reformerede' flåde fortsat kunne bruges til ledingsstog af den gammeldags type, så i en vis forstand er der ikke sket alverden; på den anden side er flåden ved reformen tillagt en ny funktion som kystvagt, og der er det fælles med landskabslovenes leding, at kun en fjerdedel af den samlede flåde er i tjeneste ad gangen. Det er imidlertid klart, at den af Saxo beskrevne kystvagtfilåde ligger så meget nærmere den gammeldags leding end den, vi kender fra Skånske Lov og fra Jyske Lov, at det er rimeligst at betragte disse loves, også fra hinanden afvigende, systemer som senere måder at organisere kystvagten på. Reformen må således betragtes som begyndelsen på en udvikling, hvis senere faser er dokumenteret i landskabslovene.

For så vidt kan Albrechtsen da have ret i, at jeg hvad angår perioden mellem kystvagtens etablering og Skånske Ledingsrets tilblivelse ender med at stå med »en bondeleding af en anden art end den vi finder i landskabslovene« eller med »en anden form for leding men hvad det er ved vi ikke«, men det kan vel ikke med rimelighed lægges mig til last, at jeg afstår fra at belyse en institution, før kilderne dertil flyder i fornøden mængde?

Min præmis er ikke, at her er noget dunkelt, og min konklusion ikke, at så må det være anderledes end det senere velkendte. Min præmis er, modsat Albrechtsen, at der *skete* noget ved »reformen«, noget som imidlertid ikke kan antages at være umiddelbar indførelse af udgærdsledingen i Skånske Ledingsrets eller Jyske Lovs udformning. Konklusionen er derfor, at kystvagtleddingens organisation i dens første fase ikke lader sig belyse nærmere. Hvis denne slutningsmåde falder inden for begrebet *argumentum e silentio* i den albrechtsenske metodelære, skylder han at udgive en sådan, for det stemmer ikke med begrebet i den klassiske udformning, hvori det kan findes hos Erslev, Dahl, Langholm, Kjeldstadli eller andre agtede metodelærere.

¹⁷ Jvf. *Lið, leding*, p. 228.

Kongens ret til at udbyde ledingen

Albrechtsen tillægger mig en formelig uvilje mod at anerkende kongens ret til at udbyde ledingen forud for 1169 og hans deraf følgende mulighed for at konvertere ledingen til en skat. Da jeg selv anerkender, at landboerne ydede en form for leding, der kunne kanaliseres over i privilegiumodtageres kasse, må kongen dog have haft magt til at udbyde bønderne til leding? Samme synspunkt træffes hos Aksel E. Christensen: »Vedrørende ledingen fastholdt kong Niels sin absolutte ret til bøder for ledingsbrud. Han må følgelig have besiddet befalingen ikke blot over den kongelige hird, men også over den folkelige hær, herunder vel også retten til at udbyde leding.«¹⁸ – Ja, jeg er jo tilmed gået imod mine forgængeres opfattelse, at krigsledingen gik forud for skatteledingen, og har hævdet, at ledingskatten var inde i billedet lige fra ledingens første optræden i kilderne, idet indholdet i Knud den Helliges gavebrev netop var et krav om emendation for tjeneste, han af den ene eller anden grund ikke fik.¹⁹

Det er grundlæggende et spørgsmål om, hvordan vi opfatter hele samfundet og dets virkemåde i 1100-tallet, og det første problem herved er afstanden mellem teori og praksis. Kong Nielses regering fremstilles oftest som en konsolideringsperiode for kongemagten. Arup, Aksel E. Christensen og Skyum-Nielsen er enige om det grundlæggende, at kongemagten udvidedes i hans tredivte år ved magten.²⁰ Problemet er, at denne opfattelse, som det klart fremgår af Aksel E. Christensens argument ovenfor, er bygget på normative kilder. Man udretter jo ikke alverden her på jorden selv ved nok så meget at påberåbe sig guddommelig magt og autoritet – angelsaksisk munketeori, som Aksel E. Christensen selv kaldte det²¹ – alt medens ærkebispens skulle spørge 'principes Danorum atque magnates', men tilsyneladende ikke kongen, før han kunne give tilladelse til fremmed mission på Rügen.²² Vi har vidnesbyrd om, at Knud den Hellige lod sig betale for at genoptage fredsbrydere i freden, men vi har intet om, at han faktisk fik noget som helst andet end banesår af nogen, som havde forsømt ledingen, og lige så lidt har vi vidnesbyrd om, at Niels i praksis kunne udøve de beføjelser, han påberåber sig. Tværtimod har vi meget, som tyder på, at han ikke kunne. Det frem-

¹⁸ Tiden 1042-1241, *Danmarks historie*, red. Af Aksel E. Christensen m. fl., 10 bd. Bd. 1, p. 273.

¹⁹ *Lið, leding*, p. 163.

²⁰ Aksel E. Christensens fremstillinger af Nielses regering i Tiden 1042-1241 og i *Dansk Biografisk Leksikon* er repræsentative for denne opfattelse.

²¹ Tiden 1042-1241, p. 272.

²² *Diplomatarium Danicum* I:2, 52.

går af Lars Hermansons afhandling i sidste hæfte,²³ og havde danske middelalderforskere ikke kollektivt nærmest bortdømt John Danstrups bidrag til festskriftet til Arup,²⁴ havde vi måske lidt nemmere set det. Niels havde meget lidt at skaffe på Sjælland; her bestemte Peder Bodilsen, og i Roskilde domkirke priste man en Helge for den støtte, han havde ydet kirken til opnåelse af den ret, som kongen åbenbart ikke kunne skaffe den. På den baggrund er det vanskeligt at forestille sig, at der stod en ledingsordning med skiben og havner til Nielses disposition på Sjælland, da han i 1134 opbød ledingen til Skåne. Han og hans efterkommere havde klart deres støtte i Jylland,²⁵ og med udgangspunkt her har han samlet dem, der ville følge ham. Vi aner ikke, hvor mange det var, og det er meget naivt at gå ud fra, at et kongebud havde den umiddelbare effekt, at alle de mødte, som kongen gerne så. Peder Bodilsen, som var en af hævnkrigens ophavsmænd, havde i al fald stadig stor magt på Sjælland i Erik Emunes tid. Selv under den antagelse, at Sjælland havde en leding som i landskabslovene, kan man næppe forestille sig, at den kan have fylket sig under Nielses faner, medens Peder var på modsat side. Niels havde nok besejret sine modstandere ved Værebros året før, men vi kan ikke af den grund uden reservationer henregne Sjælland til »de ham underlagte lande«.²⁶

Selvfølgelig kunne kongen opbyde ledingen, som Saxo og Roskildekrøniken siger. Men han har været i samme situation, som jeg som lille dreng var i over for min morfar, når jeg sagde 'vil ha' i stedet for 'be om'. Han svarede ufravigelig: »Du kan sige 'vil ha' i den ene hånd, og så kan du spytte i den anden – og se, hvor du får mest.« Han kunne også forbeholde sig danefæ og vragretten, og over for munkene i Odense og andet kirke- og klostergods kunne han nok hævde disse rettigheder – men kunne han også gøre det over for landets høvdinge og stormænd på deres jorder, på Sjælland, i Skåne?

²³ Slåkt, vänner och makt i det tidiga 1100-talets Danmark, *Historisk Tidsskrift* 98, p. 241-75.

²⁴ John Danstrup, Træk af den politiske Kamp 1131-82, *Festskrift til Erik Arup d. 22. november 1946* (1946), p. 67-87.

²⁵ Det er en uløst opgave at overveje de mødres familiers rolle som støtter bag Sven Estridsens sønner. De var avlet med forskellige hustruer og friller, ikke kun friller, jvf. Thyra Nors, Ægteskab og politik i Saxos *Gesta Danorum*, *Historisk Tidsskrift* 98, p. 1-33, og det var kvinder af de bedste familier, høvdingenes døtre, ikke deres kammerpiger. Det vil normalt indebære, at disse familier står bag deres kongesønners ambitioner, men ingen har vistnok undersøgt, hvilken rolle dette aspekt måtte have i tidens politiske alliancer, eller om man ved at se på, hvor de forskellige sønner hentede deres støtte, kunne sandsynliggøre, hvor de stammede fra, eller endda hvem deres familie var.

²⁶ I *Skalk* 1998:2 har jeg forsøgt en anden tolkning af Nielses oplæg til Fodevigslaget, nemlig at han i virkeligheden havde kaldt sammen til et rigsmøde og ikke ventede modstand af den art, som han fik fra Erik Emune.

Styresmænd, gubernatores og leding

Albrechtsen finder det vist urimeligt enøjlet ikke at erkende, at når vi har styresmænd, så har vi dog efter al sandsynlighed en leding som i landskabslovene. Og når vi har en styresmand på en runesten, så turde vi også have haft denne leding i vikingetiden. Det vil jeg altså ikke, så lidt som jeg vil erkende, at ethvert skib, der måtte kunne bruges til et krigstog, også må være et ledingsskib, der bare mangler et skilt på agterstævnen til at fortælle os, i hvilket skibet det hørte hjemme. Jeg har muligvis selv nedbedt dette problem over mit hoved ved at gengive de *gubernatores*, som Saxo tidligere i sin tekst har betegnet *principes*, med 'styresmænd'. Dette ord har nemlig både hos Saxo, som antydet i min afhandling p. 232, note 27, og uden for hans tekst en langt videre betydning end den, det har i landskabslovenes leding. Det forekommer i klassisk latin; Cicero anvendte både *gubernator* og *gubernatrix*, og foruden at betyde styrmand på et skib kan det betyde 'leder' eller 'anfører' i bredere forstand.²⁷ Jeg kunne blot have fulgt Winkel Horns oversættelse: Der stævnedes nogle af jyderne, forledte af deres *høvidsmænds* skammelige tilskyndelser, til ting ...²⁸

Saxos brug af ordet går langt ud over den snævre ledingsbetydning. Første gang, han bruger det, anvendes det tilmed ikke om danskere, men om de fjender, som havde mistet livet i kamp med Frode Fredegod. Den danske konge bestemmer, at de faldne *gubernatores* på fjendens side skal begraves ti og ti sammen.²⁹ Ved ordets næste forekomst anvendes det om vikingerne (*piratas*) Hjalmar og Arvarodd, som hver ejer et skib og omtales som *gubernatores*;³⁰ pointen her er, at deres forfølgere ikke i første omgang havde fået fat på dem, og det var naturligtvis i deres egen skab af ledere, ejere af skibene, ikke af rorgængere, man var interesseret i dem.

At *gubernatores* forekom uden for ledingen ses ved Saxos omtale af Vethemans lag; her oplyses, at den del af byttet, som tilfalder dem, ikke er større end den, der tilfalder *privati remigis*. Vethemans lag var ikke leding i landskabslovenes forstand, men havde dog *gubernatores*.³¹

I betydningen 'styrmand' anvendes ordet givetvis, hvor Saxo fortæller om Valdemars flugt til Jylland. Esbern Snare tvinger en tømrer til at stille et skib til rådighed, og under sejladserne må *gubernator* opgive at

²⁷ Lewis and Short, p. 831.

²⁸ Saxo Grammaticus, *Danmarks Krønike*, overs. Fr. Winkel Horn (1979), 2. del, p. 216.

²⁹ *Gesta Danorum*, 5 viii ¶ 1, ed. Olrik & Ræder, p. 133¹⁸²⁰.

³⁰ *Gesta Danorum*, 5 xiii ¶ 4, ed. Olrik & Ræder, p. 138³⁶.

³¹ *Gesta Danorum*, 14 vi ¶ 2, ed. Olrik & Ræder, p. 384¹³.

styre det på grund af meget hårdt vejr.³² Intet tyder på, at det var et ledingsskib, Esbern Snares tømrer blev tvunget til at sætte i sejlklar stand, eller på at besætningen var stillet af det lokale skiben, men det måtte selvfølgelig alligevel have en styrmand, og han kaldtes altså her *gubernator*.

Når vi senere får at vide, at jydernes flåde ved Djurså let overvindes af en norsk flåde under Erling og Orm Henriksøn, Buris's broder, fordi den ingen *gubernatores* havde,³³ så er det givetvis ikke rorgængerne, man savnede, men ledere. Når jydernes *gubernatores* ikke var hos flåden, er årsagen nemlig sandsynligvis den, at Valdemar havde stævnet Buris og rigets øvrige *primates* til Vordingborg, som det meddeles få linjer før.

Der kan således ikke være tvivl om, at en *gubernator* såvel hos Saxo som uden for kan være meget andet end den styresmand, som vi træffer i landskabslovenes leding. På folkesproget træffes 'styrmenn' i Håkon Håkonssons nye lov, §20. Her er de skibsejere, der medtager folk på købmandsfærd i deres skibe, altså en slags redere.³⁴

Ordet kendes også på old- og middelengelsk;³⁵ i forbindelse med den engelske flåde i 1000-tallet træffes flere styresmænd. Biskoppen af Worcester's skib stod således under kommando af en Eadric *Stiresman*, som også var leder af bispens styrker til lands, når bispem stilledet et kontingent til disposition for kongen. En anden Eadric i Norfolk var *rector navis regis Edwardi*; han måtte efter den normanniske erobring søge tilflugt i Danmark.³⁶

På denne baggrund kan det ikke være forsvarligt at bruge ordet *gubernator*, så lidt som Hedebystenens *sturimatr*³⁷ som vidnesbyrd om forekomsten af en leding af samme tilsnit som i landskabslovene. Derfor ikke således i afhandlingen.

³² *Gesta Danorum*, 14 xix ¶ 2, ed. Olrik & Ræder, p. 407²⁵.

³³ *Gesta Danorum*, 14 xxxiv ¶ 6, ed. Olrik & Ræder, p. 457²⁴.

³⁴ Jvf. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bd. 4, sp. 213; bd. 6, sp. 158-59 og bd. 15, sp. 351 ff.

³⁵ Steorman(n), jvf. Bosworth & Toller, *An Anglo-Saxon Dictionary*. Flere eksempler kan hentes i *A Microfiche Concordance to Old English*, udgivet af Dictionary of Old English i Toronto. Blandt dem, der her omtales som styrmand er Vorherre selv! Jeg takker docent, dr. phil. Gillian Fellows Jensen for hjælp på dette område.

³⁶ Nicholas Hooper, Some observations on the navy in late Anglo-Saxon England. *Studies in Medieval History presented to R. Allen Brown*, ed. C. Harper-Bill et al. (1989), p. 202-13. Genoptrykt i *Anglo-Norman Warfare*, ed. Matthew Strickland (1992), p. 17-27.

³⁷ *Danmarks Runeindskrifter*, udg. Lis Jacobsen og Erik Moltke (1942), nr. I. Siden Svend Aakjær har vistnok ingen seriøst sat denne indskrift i forbindelse med ledingsvæsenet, jvf. diskussionen i Aksel E. Christensen, *Kongemagt og aristokrati* (1945), p. 36, *Vikingetidens Danmark* (1969), p. 221f. og C.A. Christensen i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* bd. 17, sp. 369 ff.

Var Knuds ledingsbøde en ny og uhørt skat i 1085? Albrechtsen er skeptisk over for min sammenkædning af *expeditio* i Knud den Helliges gavebrev med den i Roskildekrøniken omtalte nye og uhørte skat, som Knud tvang folk til at betale, og som kaldtes *nefgiald*. Roskildekrøniken siger jo, at nefgiald var en ny og uhørt skat, og formuleringen af ledingsforbeholdet i privilegiet, »hvis nogen forsømmer ledingen, skal han bøde til kongen« i stedet for det enkle »ledingsbøden«, har fået blandt andre Aksel E. Christensen til at antage, at ledingskravet var noget nyt, som man ikke havde prøvet at formulere før.³⁸ Det er derfor nærliggende at formode, at nefgiald og ledingsbøde kunne have noget med hinanden at gøre. Men det er kun »en antagelse blandt flere mulige«, og den er ikke »bevist«, siger Albrechtsen. Hvis blot jeg har sandsynliggjort den, skal jeg ikke kræve anerkendelse for mere.

Det væsentlige i denne sag er at gøre sig klart, at fænomenet 'ledingsbøde' forudsætter en ledingspligt, som kunne beskrives kvantitativt, dvs. sættes i forhold til den ledingspligtiges ressourcer. Knud må have udtrykt den forventning til lundekirken og til andre, som han hævdede ledingspligten for, at de mødte med så og så mange mænd på baggrund af deres ressourcer, hvorledes de så var gjort op, efter kopskatteprincip, efter guldvurdering, eller på anden måde.

Det ville i europæisk sammenhæng være ganske avanceret, hvis man allerede havde en sådan ordning i Danmark. Gelting foreholder mig, at mine udenlandske paralleller er for lidt samtidige; snarere end i det karolingiske Frankrig og det angelsaksiske England burde jeg have fundet mit sammenligningsgrundlag i disse lande i 1100-tallet. Det har han måske ikke helt uret i, og Marjorie Chibnall har godtgjort, at man i Normandiet under Vilhelm Erobreren ikke var nået frem til et system, der pålagde hverken kirkelige eller verdslige vasaller bestemte kvoter ved ledingsopbud i forhold til deres jordbesiddelse. Det kom man tidligst ind på netop i den hektiske forberedelsesfase op mod invasionen af England.³⁹ Det kan ikke »bevises«, men det er da nærliggende, at Knud har taget denne mulighed op netop i forbindelse med forberedelserne til *sin* invasion af England. Han var givetvis gennem sit familieskab med

³⁸ Albrechtsen finder, at sprogbrugen lige så vel kan forklares af skriverens uvanthed med at formulere sig, som med fænomenets nyhed. Det kan jeg helt tilslutte mig, jvf. p. 147 i min afhandling: »Strengt taget kan man af denne formulering kun formode, at det nok var første gang, man prøvede at formulere ledingsbøden skriftligt, og det udelukker ikke, at selve kravet kan være ældre.« Det er altså ikke alene på grund af denne formulering, at jeg antager ledingskravet for at være noget nyt i Knuds tid.

³⁹ Military service in Normandy before 1066, *Anglo-Norman Studies* 5 (1983), p. 65-77; genoptrykt i *Anglo-Norman Warfare*, ed. Matthew Strickland (1992), 28-40, s. 36.

grevnen af Flandern vel underrettet om, hvad der foregik hos dennes hovedfjende.

Med hensyn til nefgialden har jeg allerede forsvaret min opfattelse i *Historie*.⁴⁰ Når de forbehold, som jeg tager i hovedteksten, er røget ud i *Summary*, er forklaringen naturligvis den, at *Summary* er stedet, hvor man, ifølge reglerne, opsummerer, hvad det så er, man mener at have fundet ud af. Her må man altså gøre op med sig selv, om en tolkning har ladet sig begrunde i en sådan grad, at man tør lade den indgå i de videre overvejelser. Albrechtsen finder ikke, at min tolkning af nefgiald lader sig »begrunde kildemæssigt« – jeg har ikke lagt skjul på, at isen under min tolkning er tynd, men dog ment, at den kunne bære. Navnlig mener jeg, at den i modsætning til de hidtidige udlægninger af årsagerne til jydernes vrede mod Knud fungerer i sammenhængen, og det er jo ofte kriteriet, når man ikke kan lede en forklaring i egentligt, bindende bevis. Roskildekrøniken er nok halvtreds år senere end begivenhederne – og dermed senere end Odenselitteraturen, men dog ældre end Saxo og Sven Aggesøn – men den tynges ikke af samme tendens som alle disse øvrige kilder. Der er bedre grunde til at tro dens oplysning om hvad der nedkaldte jydernes vrede over Knuds hoved end til at tro de øvrige kilders oplysninger, så meget mere som den på dette punkt er i overensstemmelse med Ælnoth; han fortæller, at folket på sine forsamlinger beklagede sig over Knuds nye og uhørte påfund,⁴¹ og det kan hos denne forfatter kun forstås som et referat af folkets opfattelse, ikke som hans egen kritik af Knud,⁴² lige som det ikke er den anonyme forfatters egen kritik af abbed Vilhelm, når han i sin biografi af ham omtaler hans *malis adinuentionibus*, men et udtryk for hans kannikerkollegers holdning.⁴³ Når Roskildekrøniken konkretiserer disse nye og uhørte påfund til en skat, der kaldtes for nefgiald, er der al grund til at bruge de kræfter, jeg har brugt, og flere endnu på at finde ud af, hvad denne uhørte nefgiald var for noget. Vi bruger stadig udtryk som 'per næse' eller 'per snude' i forskellige sammenhænge, så naturligvis er det ikke bindende, men det kan ikke heller være uvedkommende for den danske problematik, at 'nef' i Norge forekommer i klar tilknytning til ledingen. I Håkon Håkonsons nye lov fra ca. 1260 indrømmes således

⁴⁰ Leding, næsegæld og kongemagt, *Historie* 1997, p. 129-30.

⁴¹ *nouis et inauditibus adinuentionibus*, kapitel 8, *Vitae Sanctorum Danorum*. Novam editionem criticam curavit M.Cl. Gertz. Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie (1908-12), p. 9511.

⁴² Carsten Breengaard, *Muren om Israels hus* (1982), p. 55-56.

⁴³ Sancti Willelmi Abbatis Vita et Miracula, *Vitae Sanctorum Danorum*, p. 3023.

ledingsfrihed for to 'nef' for den, som under visse betingelser opdyrker ødejord.⁴⁴ Det lægger i mine øjne en streg til isens tykkelse.

Yderligere kræfter kunne det måske også være relevant at bruge på en oplysning i Odenselitteraturen, nemlig *Passios* oplysning om, at Knud satte sig for at skræmme høvdingene og at øge sin magt på bekostning af deres.⁴⁵ Vi ved ikke, hvad høvdingenes magt omfattede, hvilke krav de for eksempel kunne gøre gældende over for deres undergivne med hensyn til militært følge, men endnu Buris Henriksøn kunne i stiftelsesdiplomet for Tvis kloster fraskrive sig al timelig nytte og dertil fritage klostret for skat.⁴⁶ Det tyder på, at den kongelige ret her tilhørte en høvding, og det endnu i Valdemar den Stores tid. Hvis Buris har haft en særstilling blandt høvdingene på grund af sin byrd, har den muligvis betinget, at han kunne bevare denne ret så længe, men næppe at han overhovedet havde den. *Passio* anfører som en indskrænkning i høvdingenes magt at de ikke længere måtte se ned på fremmede og udlændinge, og andre kilder nævner andre upopulære foranstaltninger fra Knuds side.

Det helt centrale for høvdingene har været deres militære magt, og hvis kongen har søgt at skubbe dem til side ved at træde i direkte forbindelse med deres undergivne ved at pålægge dem militære forpligtelser direkte over for ham – og det må være indholdet af kravet om, at der for ledingsforsømmelse skal bødes til kongen, ikke til provst, biskop, høvding eller anden: endnu Jacob Erlandsen mente jo, at hvis han ikke havde ledingen og alle kongelige rettigheder iøvrigt af sine mænd, kunne de ikke med rette kaldes hans mænd⁴⁷ – så må det også regnes for en alvorlig forringelse af høvdingenes ret og magt. Det ville tilmed også være noget, han kunne gøre efter normannisk forbillede. Den *Oldengelske Krønike* fortæller under 1086 hvordan Vilhelm på et møde i Salisbury lod alle godsejere af nogen status i England aflægge ed til sig, uanset hvis vasaller de var; og de underkastede sig ham alle og blev hans vasaller og svor troskabseder til ham. I det omfang denne ændring fik indhold og ikke forblev en tom gestus, betød den en alvorlig svækkelse af de forskellige lokale magthavere og en tilsvarende styrkelse af centralmagten. Det er jo den gamle lærebogsdistinktion mel-

⁴⁴ *Norges gamle love indtil 1387*, udg. R. Keyser og P.A. Munch, 1. bd. (1846), §18, p. 125; også i *Norske middelalderdokumenter i udvalg*, ved Sverre Bagge *et al.*, p. 105. I *Frostatingslova*, omsett av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes (1994), p. 9, oversættes 'nef' ved 'hovud'.

⁴⁵ *Vitae Sanctorum Danorum*, p. 664-6.

⁴⁶ *Diplomatarium Danicum* 1:2 152.

⁴⁷ Lund, *Lið, leding og landeværn*, p. 278; jvf. også ovenfor.

lem engelsk og kontinental feudalisme. Vilhelm fulgte den op med *Domesday Book*, der blandt andet blev sat i værk, fordi han i forbindelse med Knuds invasionstrussel havde erkendt, at han ikke havde overblik over, hvad og hvem han herskede over og kunne trække på i økonomiske og militære henseender. Og England havde dog på denne tid Europas højst udviklede administration.

Meget i dette er formodninger, det vedkender jeg mig; men en historikers metier er tolkning af foreliggende vidnesbyrd, ikke addering af beviste kendsgerninger.

Summa summarum: den traditionelle forestilling om ledingen som en i princippet uændret organisation fra vikingetid til langt ind i valdemarstid må opgives. Arup, senere fulgt af Andræ, så ret, da han fandt ledingens udspring i vikingetidens private styrker, men hans forklaring på dens overgang til andelsfinansiering ramte forbi. Malmros så noget principielt rigtigt, omend man må medgive Gelting, at det ikke skete med et slag, da hun håndfast fastslog, at med reformen »blev den århundredgamle bondeleding ophævet og erstattet af en helt ny, professionel organisation, der til stor forvirring for historikerne også hed »leding«, *expeditio*;⁴⁸ det var imidlertid ikke landskabslovenes leding, der ophørte og gik over til skatteleding. Det var den gamle leding – som vi godt kan fortsætte med at kalde en bondeleding, hvis vi blot hører op med at tænke os disse bønder som jævne selvejere med jævne familiebrug – de tilhørte det store hartkorn – som begyndte at spaltes i ret leding + udgærdsleding på den ene side og herremandsleding på den anden. Den ældre ledingsordning levede videre som ret leding, og for nogles vedkommende som herremandstjeneste, og herremændene skulle efter Jyske Lov ganske som efter Knuds diplom betale til kongen, hvis de forsømte ledingen, men landskabslovenes udgærdsleding er en nyskabelse; *Jyske Lov* synes at repræsentere et mere udviklet stade af den end *Skånske Lov*. Ingen af dem repræsenterer den oprindelige nyskabelse fra 1169 × 1170. Hermed tillige et indlæg i diskussionen om alderen på landskabslovenes indhold: de optegner ikke »en gammel ledingsordning som kongen har kunnet befale over i krig.«⁴⁹ De er på dette punkt ny ret, og hvis disse bestemmelser skal gælde for vort ældste vidnesbyrd om centraladministration (Inge Skovgaard-Petersen), så har en sådan ladet vente længere på sig, end vi hidtil har troet.

⁴⁸ Den danske ledingsflådes størrelse, *Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig på 60-årsdagen 13. februar 1988*, red. Poul Enemark m. fl. (1988), p. 35.

⁴⁹ Albrechtsen, *Historisk Tidsskrift* 1998, p. 401.

Landskabslovenes leding kunne ikke eksistere på Knud den Helliges tid, fordi de samfundsmæssige forudsætninger manglede. Da de opstod, forsvandt til gengæld *eo ipso* grundlaget for den gamle bondeleding. At søge inertien i historien, som Albrechtsen anbefaler mig, turde derfor være den mindre nærliggende udvej. Den findes lettere hos historikerne.

APPENDIX : KVÆRSÆDE

Siden Steenstrups *Studier i Kong Valdemars Jordebog* har man ment, at dele af landet lå i permanent kværsæde. Det må dog undre, at en sådan disposition ikke skulle have sat sig klare spor i kilderne, og ingen har søgt at lokalisere disse kværsædeområder og bedømme deres omfang og økonomiske betydning.

Steenstrups udgangspunkt var Vengediplomet, der overdrager munkene *colonos sous cum omni iure nostro regali, quod solvere prius consueuerant exactoribus nostris propter expeditionem, que danice leyding nuncupatur* (DD 1, 2: 123) Dette udlægger Steenstrup således, at da disse landboer betalte for frihed for leding, måtte de stå uden for havneinddelingen og således ligge i kværsæde (192-93). Der er imidlertid ingen grund til at forstå dette ledingsprivilegium anderledes end de øvrige: klostret fik overladt den betaling, som dets landboer skyldte kongen, når de forsømte leding; vi kan her se, at denne betaling normalt indkrævedes af kongens *exactor*. Da denne betaling netop ydedes for at sidde kvær, er der i ordets egentligste forstand tale om en kværsædeafgift, så for så vidt har Steenstrup ret. Opfattelsen af faste kværsædeområder bygger imidlertid på Jyske Lov iii, 16, der giver regler for, hvorledes de personer skulle yde, som i den givne situation enten havde jord i flere skipæn, eller havde jord i både skipæn og kværsædeområder. Så længe, man regnede både udgærdsleding og ret leding i Skånske Lov for fiskale ydelser og mente, at det i Jyske Lov ikke gjorde nogen forskel om man skulle rede leding eller udgøre leding, var det naturligt at forstå leding og kværsæde som ydelser af forskellige områder. Accepterer man imidlertid de nu fremførte grunde til at betragte udgærdsleding som en faktisk ydelse, er situationen den, at en ledingsbonde med alt sit gods samlet i samme skipæn måtte imødesætte at skulle gøre ledingen ud hvert fjerde år, medens han de øvrige sad i kværsæde og betalte, hvad han skulle i den anledning. Ikke alle havde imidlertid deres gods samlet på denne måde og kunne derfor risikere, at de for noget af deres gods skulle gøre ledingen ud, medens andet lå i kværsæde. Derfor reglen om, at man i disse tvivlstilfælde ydede som laden stod.

Denne forståelse, som jeg desværre ikke nåede til før indleveringen af min disputats, ligger til grund for min ovenstående udredning af landskabslovenes leding, side 191-94.